

a sok-sok idegen szó zavaró, pl. a 486. lapon háromszor is szerepel a szörnyű „allokáció” kifejezés). Módszertanilag is rendkívül tanulságos alfejezet szól a régiók eltérő sajátosságairól; hallatlan izgalmas pl. a beruházások, vagy az átlagbérek megoszlásának elemzése, az okok, ill. a következmények vizsgálatával. Érdemes idézni is: „...a regionális különbségek léteznek, ...messze nagyobbak annál, mint ahogy ez a kérdés a társadalom tudatában él. Még e kérdéssel hivatásszerűen foglalkozó geográfusok egy része is hajlamos eksztázisba esni a talkumbányászat létén, vagy a kiemelkedően magas fajlagos szilvaszfűrűség láttán, szem elől tévesztve e tényezők súlyát az adott térség társadalmi-gazdasági életének egészében”. (Az idézetből az is kitűnik, hogy e fejezetben — földrajztankönyvtől merőben szokatlan módon — üdítő változatosságként időnként humor is megcsillan.) A régiókat és a térszerkezeti egységeket ismertető alfejezet sem a hagyományos merev ágazati-topográfiai megközelítést követi. Szerencsés lett volna viszont a III. és IV. alfejezetek felcserélése, ugyanis a térszerkezet 1945 utáni változásainak és mai problémáinak általános tárgyalása logikailag inkább a „regionális” rész elé illene.

Végül ismételtelen szóvá kell tenni és súlyos elmarasztalással kell illetni a nevezéktani következetlenségeket, sőt hibákat. Itt csak néhány kirívó példára szorítkozom. Így pl. a földtörténeti korok neveiben (idő, időszak, kor, korszak) teljes a zűrzavar. „Óholocén” és „új pleisztocén” írásmód ugyanazon a lapon egyszerre szerepelnek; kárpáti és bádeni „emeletek” sincsenek; elavult a „levantei” kategória, nem valószínű, hogy a hallgatók korábbi tanulmányaik alapján magyarázat nélkül ismerhetik a „pleniglaciális” fogalmát stb. De nem szerencsés az „alpídi” hegységképző mozgás, az „Északmagyarországi-középhegység”, a „Belső-kárpáti középhegység”, „konglomerát” fogalmak használata sem. A nevek írásában egyébként is számtalan hiba van, több százra tehető a helytelen névírások száma (és még következetlenül is, hiszen pl. a Variszkuszi-hegységrendszer neve legalább négyféleképpen van leírva). De „közönséges” helyesírási hiba is bőven van, ami nem dicséri a technikai szerkesztőt, és ez azért is szomorú, mert a főiskolai hallgatók többségének amúgyis katasztrofális a helyesírása.

A tankönyv tehát gazdag tartalma és sok tekintetben új szemlélete ellenére nagyrészt már elavult. A jövőben talán célszerűbb lenne egy „tartósabb”, többször kiadható, a Kárpát-medence egészét bemutató (és a mainál egyenletesebb színvonalú) természetföldrajzi és egy gyakrabban újrajrandó, főként a mai határok közé eső területtel foglalkozó társadalomföldrajzi kötetet külön megírni és kinyomtatni.

HORVÁTH GERGELY

Atlasz Litovszkoj SzSzR (A Litván SzSzK atlasza). GUGK, Moszkva, 1981.

„Jobb későn, mint soha”, tartja a bölcs közmondás. Lassanként hozzá kell szoknunk, hogy az utóbbi 45 év során Kelet-Európában a legértékesebb szellemi alkotások nem voltak elérhetőek a széles nyilvánosság számára. Egy részük szamizdat formájában bolyongott illegálitásra kényszerülve, másik részüket a hivatalos szervek utasítására titkosították. Az igazán izgalmas információt pedig ez utóbbiak tartalmazták.

Közéjük tartozik az 1981-ben 5000 példányban „megjelent” — „szolgálati használatra” minősítésű — Litván Szocialista Szovjet Köztársaság atlasza, mely célkitűzéseit és tartalmát tekintve joggal tekinthető nemzeti atlasznak. Ma már humorosnak hat, hogy az első oldalakon a köztársaság három kiütetését (Lenin rend, 1965; Népek Barátsága Érdemrend, 1972; Októberi Forradalom Érdemrend, 1980) odaitélt Legfelsőbb Tanács által hozott határozatokat találjuk, az elsőt még A. Mikojan, utóbbi kettőt L. Brezsnyev aláírásával.

Az atlasz elsősorban a tervezés és oktatás céljait szolgálta, márcsak azért is, mivel kiadói a köztársaság tervhivatala, továbbá felső- és középfokú oktatási minisztériuma. Többek között ennek is köszönhető, hogy a koncepció kialakítására irányuló munka a hetvenes éveket végig igénybe vette és utána, az 1979. évi népszámlálás eredményeit bevárva, két év leforgása alatt jelentették meg az atlaszművet, amely sajátos rekordnak is tekinthető. A nagyszabású teljesítmény 466 térképe mintegy 187 szakértő munkáját dicséri.

Manapság — a Baltikumban kialakult válsághelyzet kapcsán — Litvánia „divatba jött”. Erről az országról sok szó esik, bár a széles közvélemény csak mostanában kezd fogalmat alkotni a régmúlt, de főleg a közelmúlt történéseiről. Részben utóbbiakról tájékoztatnak az atlasz térképei, ábrái és magyarázó szövegei.

Litvánia — fejlettsége, magas kultúr szintje, de az utóbbi 50 év során lejátszódott gyökeres változások okán is — rászolgált erre a nemzeti atlaszra. Azt is el kell ismerni, hogy bizonyos, a történelmi adottságokból eredő hibákon kívül az atlaszmű méltán reprezentálja a 60 ezer km²-nél alig nagyobb, három és fél millió lakosságú köztársaságot.

Röviden jellemezve az elmúlt fél évszázadot, a Szovjetunióhoz történt csatlóás óta a mezőgazdasági Litvánia fejlett iparral rendelkező ország lett, a — hazánkban ismert — folyamat minden pozitív és negatív következményével együtt. Kollektív vizálás, iparosítás és a kapcsolódó államosítások, az ország földrajzi fekvéséből is eredő militarizálása, valamint a lakosság társadalmi átrétegződése voltak a főbb állomások.

A többé-kevésbé már korábban iparosodott Észtország és Lettország mellett Litvánia a Baltikum energetikai bázisává nőtt. Bár saját energiaforrásokkal alig rendelkezik, atomerőművet és az egész régiót kiszolgáló hőerőművet, kőolajfinomítót építettek itt, elsősorban a távoli vidékekről (Nyugat-Szibéria, Donyec-medence, Ukrajna) importált fűtőanyagok (kőolaj, szén, földgáz) bázisán. Ezért válhatott az ország gazdaságilag kiszolgáltatottá a Szovjetunió belüli munkamegosztás viszonyai közepette. Olyan ágazatot pl. mint a vegyipar, minden hagyomány nélkül teremtettek meg és jelenleg Litvániában nitrogén- és foszforműtrágyát, autógumit, műszálat, háztartásvegyipari termékeket és egyéb műanyagot is gyártanak.

A mezőgazdaság is jelentős változáson ment keresztül. Elég arra utalni, hogy 1940-ben a lakosság 80%-a élt falun, a tanyák száma meghaladta a 300 ezret. A termelés kisebb magángazdaságok kereteiben folyt, de jelentős volt a nagybirtok részaránya is (egy-egy vidékeken a földterület egyharmada). A kollektivizálás nyomán (az 50-es évek első éve) erőteljes, központilag irányított talajjavítási munkálatok kezdődtek. A morénavidék és fluvio-glaciális síkság termelésbe fogását a lakosság már korábban megkezdte, de a nagyszabású meliorációs, lecsapolási, öntözési, műtrágyázási, meszeszési stb. munkálatok a hatvanas években vették kezdetüket.

Az atlasz mindezeket a jelenségeket és folyamatokat részletesen bemutatja. A 18 fejezet közül 11 foglalkozik a természeti viszonyokkal, 7 pedig a társadalmi-gazdasági élettel. Mint az a fejezetek címeiből is kiderül, taglalásukban az erőforrás szempont, tehát a gazdasági szempontú értékelés játszik elsőrendű szerepet. A fejezetek az alábbiak szerint követik egymást:

- bevezető térképek;
- földtani felépítés és erőforrások;
- domborzat és fejlődése;
- éghajlat és klimatikus erőforrások;
- bioklimatikus viszonyok (agroklímatis mutatók);
- felszíni vizek és erőforrások;
- talajok és földtartalékok;
- növényzet és növényzeti erőforrások;
- állatvilág és erőforrásai;
- a Balti-tenger délkeleti része és a Kurs-öböl természeti viszonyai;
- tájak, a természeti viszonyok gazdasági értékelése;
- népesség és munkaerő-tartalékok;
- ipar;
- mezőgazdaság;
- közlekedés;
- életkörülmények;
- oktatás, tudomány, kultúra;
- a Litván SzSzK története (20. sz. első fele).

Hangsúlyozva, hogy a litván atlasz igen kiértékelt koncepciójú, logikus felépítésű és kivitelezésében is példászerű enciklopédikus alkotás, külön említést érdemelnek a környezeti térképek. Bár az atlaszban ilyen tartalmú önálló fejezet nem szerepel, de számos térkép lényegében a környezet- és természetvédelmi problémákkal foglalkozik.

A minta értékű szerkezet jó példája az a hat térképből álló fejezet, amely a tájakkal és a természeti adottságok felmérésével foglalkozik. Kezdő térképe a természeti földrajzi körzeteket mutatja be, a zárótérkép pedig a táj típusokat. Megjegyzendő, hogy az atlasz főbb méretarányait tekintve megegyezik az 1989. évi kiadású magyar nemzeti atlissal (így az előző 1:2 m, utóbbi pedig 1:1 m méretarányban készült). A középső négy térkép (1:1,5 m) sorrendben a tájak esztétikai értékelésével, gazdasági hasznosításukkal, és az antropogén terheléssel foglalkozik, ill. a környezetvédelmi intézkedéseket ábrázolja.

Az antropogén terhelés öt szintetizált kategóriája (igen gyenge, gyenge, közepes, erős, nagyon erős) a környezeti térképek egy lehetséges változatát kínálja. Az első kategóriába sorolták azokat a területeket, ahol a nemzeti park, továbbá főként rekreációs hasznosítású tóvidék és sok erdő van; kevés és kis lélekszámú település található, a vízkivétel minimális, a lápokat többnyire nem hasznosítják. A második kategóriához tartozó körzetekben sokkal kevesebb az erdő és több a termőföld (utóbbiakat lecsapolással vagy öntözéssel javítják, tehát a vízkivétel is több). A harmadikban a települések nagysága és sűrűsége közepes, ennek megfelelően a vízkivétel még nagyobb, megjelenik a külszíni bányászkodás (építőanyagok), a mocsarakat tőzeg kitermelésére hasznosítják. A negyedik osztályhoz tartozó területeken már nagyobb települések találhatóak jelentős iparral, vízkivétellel; a felszíni vizek közepesen szennyezettek, az intenzív mezőgazdaság (fokozott vízkivétellel, műtrágyák és növényvédőszer alkalmazásával) vagy zártkertes gazdálkodás a jellemző. Végül az ötödik kategóriába tartozik az atomerőmű, a kikötők, az olajfinomító, a vegyipari üzemek hatásterülete, azok a vidékek, ahol az ipari és mezőgazdasági termelés a felszíni és felszínalatti vizeket nagyban hasznosítja és szennyezi és a többi tájkomponens is intenzív terhelésnek van kitéve.

A térképet alaposabban vizsgálva a konkrét elhatárolásokkal szemben lehetnek kifogások, az elképzelés azonban alapvetően helyes. Az igénybevétel intenzitását a háttérben színezéssel ábrázolva areális módszerrel mutatják be a településeket, a városkörnyéki üdülőkörzeteket és zártkerteket, a hasznosított és védett mocsarakat, jelekkel az ipari és kommunális vízkivétel és felszíni és felszínalatti vizekből, továbbá a külszíni bányászkodást, színezéssel pedig a folyók vízminőségét.

Más fejezetekben kaptak helyet a talajeróziót, a földértékelést, a konkrét meliorációs tevékenységet bemutató, a vízkészleteket ábrázoló térképek. Nincs viszont légszennyeződési térkép (egy ma készülő atlaszban nyilván ez is helyet kapna).

Az ismertető elején már utaltam bizonyos, az atlasz készítésekor fennálló történelmi adottságokból eredő hibákra. Ezek különösen az utolsó fejezetben szembetűnőek, a század történelmét bemutató térképeken, ill. a csatlakozó magyarázóban, amelyben szó esik az „1926-os fasiszta fordulatról”, a Molotov—Ribbentrop paktum következményei helyett pedig arról írnak, hogy a tömegek a „beérett forradalmi helyzetet kihasználva” 1940-ben megteremtették a szovjethatalmat. De hát ilyen volt a korszellem a pangás éveiben, amikor a nemzeti hagyományok sorvadoztak és a fejlett szocializmus imázsát kellett hirdetni. Ezek után azon sem csodálkozhatunk, hogy az atlaszban csupán cirill betűkkel találkozhatunk. Elkélne pedig legalább egy, az eredeti litván földrajzi neveket tartalmazó térképlap egy ilyen térképműben...

BASSA LÁSZLÓ

A kiadásért felelős az Akadémiai Kiadó és Nyomda Vállalat igazgatója
A nyomdai munkálatokat az Akadémiai Kiadó és Nyomda Vállalat végezte

Felelős vezető: Zöld Ferenc – Budapest, 1991.20237

Felelős szerkesztő: Tiner Tibor

Műszaki szerkesztő: Sándor István

Megjelent: 19,60 (A/5) ív terjedelemben

HU ISSN 0015–5403